

ЖУРНАЛИСТИКАЖУРНАЛИСТИКАJOURNALISM*Алымбаева З.А., Иманов С.***КЫРГЫЗСТАНДАГЫ БАЛДАР ТЕЛЕБЕРҮҮСҮНҮН
КАЛЫПТАНЫШЫ ЖАНА ӨӨРЧҮШҮ***Алымбаева З.А., Иманов С.***ФОРМИРОВАНИЕ И РАЗВИТИЕ ДЕТСКОЙ
ТЕЛЕПЕРЕДАЧИ В КЫРГЫЗСТАНЕ***Z.A. Alymbaeva, S. Imanov***FORMATION AND DEVELOPMENT OF CHILDREN'S
TV SHOW IN KYRGYZSTAN**

УДК: 654.070 (575.2):94

Телеберүүлөр адамдын маалымат жана анын таралышы тууралуу көз карашын өзгөрттү. Телеберүүлөр цивилизацияны өзгөртүп, анын агымын жаңы нукка бурду. Балдар чоңдорго караганда жасалмалуулукту батыраак жана курчурраак сезет жана билип-билбей көгүлтүр экрандан кызыктуу, таанып-билүүчүлүк жана мээримдүү нерсени күтөт, талап кылат. Биздин өлкөдө балдар телеберүүлөрү ачык-айрым жарнамаларга бай, жаңы калыптан жаткан учурундагы америкалык телеберүүлөргө окшош. Көгүлтүр экран бардык мезгилде эле сатылып алынган чет элдик мультфильмдерге жык толгон, булар башка бардык баалуулуктарды сүрүп чыгарууда. Бул макалада балдарга арналган телеберүүлөрдүн табиятын аныктоо, балдардын аң-сезиминин калыптануусундагы аткарган кызматын, ордун, маанисин, маңызын жана өзгөчөлүктөрүн илимий негизде түшүндүрүү жана кыргыз телесиндеги балдарга арналган берүүлөрдүн калыптаныш тарыхы тууралуу маалымат берүү максатын көздөйт.

Негизги сөздөр: телеберүү, редакция, аудитория, экран, студия, контент, ролик, телестановка, педагогика.

Телепередачи изменили представление человека об информации и ее распространении. Телешоу изменило цивилизацию и обратило ее поток в новую реальность. Дети чувствуют себя быстрее и острее подделки, чем взрослые, и требуют от незнающего голубого экрана чего-то интересного, познавательного и любящего. В нашей стране детские телепередачи открыты – они богаты рекламой, похожи на новые американские телепередачи. Синий экран полон иностранных мультфильмов, которые покупаются все время, выталкивая все остальные ценности. Эта статья несет информативный характер об определении природы детских телепередач, их роли, места, значения,

сути, особенностях, влиянии при формировании детского сознания, научно обоснованное объяснение, а также об истории становления детских телепередач на кыргызском телевидении.

Ключевые слова: телепередача, редакция, аудитория, экран, студия, контент, ролик, телестановка, педагогика.

TV shows have changed people's perception of information and its dissemination. The TV show changed civilization and turned its flow into a new reality. Children feel faster and sharper fake than adults, and demand something interesting, informative and loving from the ignorant blue screen. In our country, children's TV shows are open – they are rich in advertising, similar to new American TV shows. The blue screen is full of foreign cartoons that are bought all the time, pushing out all other valuables. The main purpose of this article is to determine the content of television programs for children, explain the role, place, importance, content and characteristics of children's awareness from the point of view of science and to provide information on the history of programs prepared for children on Kyrgyz television.

Key words: TV show, editorial office, audience, screen, studio, content, video, TV show, pedagogy.

Цивилизациянын тарыхынан биздин жашоону түп-тамырынан бери өзгөртпөсө да, олуттуу өзгөртүүлөрдү киргизген бир нече окуяларды мисал кылууга болот. Мындай окуялардын катарында оттун пайда болушу, дөңгөлөктүн, телефондун жана акыр-аягында телеберүүлөрдүн ойлонуп табылышын эсептөөгө болот. Телеберүүлөр адамдын маалымат жана анын таралышы тууралуу көз карашын өзгөрттү. Телеберүүлөр цивилизацияны өзгөртүп, анын агымын жаңы

нукка бурду. Советтер Союзунда балдар телекөрсөтүүлөр системасы жетишерлик эрте түптөлүп, жогорку сапаты менен айырмаланган. 1963-жылдын 18-январы анын жаралган күнү катары эсептелет, бул күнү Борбордук телеберүүнүн Балдар үчүн программаларынын башкы редакциясы түзүлгөн. Жалпы жонунан балдар телеберүүлөрү дегеле телеберүүлөр башталгандан бир аз убакыт өткөндөн кийин эле, болжолу 1950-жылдары АКШда куурчак телешоусу жана колго тартылган мультфильмдердин көгүлтүр экранга чыгышы менен башталган. Педагогика көптөн бери чоңдорго балдарды «жакшы» кылуунун эң мыкты жолу аларды бактылуу кылуу экендигин үйрөтүп келет. Ал эми көгүлтүр экрандын бул процесске кошкон салымын ашыра баалоо туура эмес. Эртеден кечке иш менен алек болгон ата-энелер баласын электр «бала багуучу» жана «окутуучу» - телевизор менен калтырып коюшат. Өспүрүм куракта баланын экран алдында өткөргөн убактысы дагы көбөйөрү белгилүү. Жаш аудиториянын мындай өзгөчөлүгүн ошол эле америкалыктар биринчилерден болуп пайдалана баштаган. Чындыгында алардын аракети балдар товарларын «сунуштоо, өткөрүү» максатын көздөгөн. Ал жылдардагы дүйнөнүн ар түрдүү дүйнө тааным жана экономикалык өзгөчөлүктөрүнө байланыштуу, эки лагерге бөлүнүшү балдар телеберүүлөрүнүн принципалдуу түрдө ар кандай мүнөзгө ээ болушун шарттаган. Эгер СССРде телеберүүлөр башталган учурдан тартып, тарбия жана билим берүүчү кубаттуу бирдик катары каралса, АКШда балдар аркылуу алардын ата-энелерине таасир этүүчү жарнамаларды жайгаштыруунун мыкты мүмкүнчүлүгү катары саналган. Мындай абал 20 жылга созулган. 1970-жылдары жана 1980-жылдардын башында эки мамлекет тең телеберүүлөргө байланышкан балдар саясатынын жыйынтыктарын көрө башташкан. Бизде бул мезгил аябай өсүү доору, балдар телеберүүлөрүнүн гүлдөгөн учуру катары саналат, анткени көгүлтүр экрандан түбөлүк баалуулуктар оюн түрүндө даңазаланып, ар кыл турмуштук кырдаалдар туурап көрсөтүлүп сынга алынган. Ата мекендик мультипликациялардын алтын фондусу түзүлгөн, балдар тасмаларынын жана телесериалдардын сонун үлгүлөрү жаралган, алар бүгүнкү күндө да көгүлтүр экрандан ийгиликтүү көрсөтүлүп келет, көпчүлүк үйлөрдө дивиди-дисктерде дагы деле сакталуу. «Электрониктин укмуштуу окуялары», «Простоквашино», «Пластинден жасалган карга», «Капитан Врунгелдин укмуштуу окуялары», «Казына аралы», «Петров жана Васечкиндин укмуштуу окуялары» – бул аталыштардын баары эле балалык сөзүнүн синонимине айланып калганына көп болду.

Советтик телеберүүлөрдүн формуласы «көңүл

ач, окут» болсо, АКШда «жарнамалап жатып көңүл ач» деген өңүткө эле. Мындай коммерциялык мамиле АКШны моралдык кризиске кептеди, ал эми аны менен күрөшүүнүн алгачкы аракеттери тескерисинче тереңирээк чөктүрө берди. Советтик телеберүүлөр 1990-жылдары көрүүчүлөрдүн үрөйүн учуруп, ийгиликсиз тажрыйбаны жасап көрдү. Ал эми 1990-жылы АКШнын Коммуникациялар боюнча федералдык комиссиясы «Балдар телеберүүлөрү тууралуу акт» кабыл алышты, анда балдарга арналган америкалык ТВ советтик телеберүүлөрдүн баштапкы нугуна, б.а. билим берүү, тарбиялоо жана жарнаманы чектөөгө багытталган тарапка бурулган.

Биздин өлкөдө балдар телеберүүлөрү ачык-айрым жарнамаларга бай, жаңы калыптанып жаткан учурундагы америкалык телеберүүлөргө окшош. Көгүлтүр экран бардык мезгилде эле сатылып алынган чет элдик мультфильмдерге жык толгон, булар башка бардык баалуулуктарды сүрүп чыгарууда...

Ошентсе да үмүттүн аралы көрүнүп турат. Жаңы мультфильмдер, балдар кинотасмалары тартылып, эски шедеврлер жигердүү көрсөтүлүүдө, мурункудай эле «Түнүңөр бейпил болсун, балдар» берүүсү тарбиялап, кечинде уктатып жүрдү, а ал эфирге биринчи жолу 1964-жылдын 1-сентябрында чыккан!

Бул уламышка айланганы шексиз телеберүүнүн жаралуу идеясы Балдар жана жаштардын телеберүүлөр редакциясынын башчысы катары Валентина Федорованын ГДРге барып, кум киши тууралуу көргөн мультфильмине байланыштуу. «Бейпил түндүн» биринчи чыгарылышы сүрөт түрүндө болуп, кадр сыртындагы тексттер менен коштолгон. Кийинчерээк куурчак спектаклдери пайда болгон.

1991-жылдын аягында программа чыгармачыл кризиске кабылган: аны жабуу коркунучу жаралган, бирок телекөрүүчүлөрдүн көптөгөн каттарынан улам аны калыбына келтиришкен, бирок, бир аз өзгөргөн түрдө чыга баштаган: 1992-жылдын январь айынын башында телеберүү «экинчи баскычтан» биринчи каналга көчүрүлгөн. Программанын студиясы, жасалгасы өзгөргөн, айрым каармандарынан айрылган.

1995-жылы телеберүүнүн алып баруучулары өзгөргөн: эски курамга алгач Юрий Григорьев келген, андан кийин көз боёочу Амаяк Акопян жана Дмитрий Хаустов, 1998-жылы Юлия Пустовойтова келген. Ал эми 2002-жылдын мартында берүүнү кайрадан РТРге кайтарышкан.

Булардан башка да биздин ата-энелерибиз кайсы берүүлөрдү майрам сыяктуу күтүп көргөндүгүн эске салалы.

Балдар телеберүүлөрүнүн арасынан кеңири тара-

гандардын катарында «Жомокторго конокко барууну», «Жашыл эмендүү жээктеги бизге тезирээк конокко келгилени» санаса болот. 1976-жылдан тартып, «Жомокторго конокко баруу» телеберүүсүнүн ар бир чыгарылышы советтик балдар үчүн жуманын эң сонун окуясына айланып калган. Берүүлөрдүн торчосунда тынымсыз «көчүп» турганына карабастан, ишемби күндөрү да чыгып, кийинки жумада кайталанып берилчү жана жума күнү берилип, иш күндөрү жана жекшембиде кайталанчу. «Кымбаттуу балдар жана урматтуу чоңдор, саламатсыңарбы?» деген учурашуусун пионерлер да, пенсионерлер да чыдамсыздык менен күтүшчү. Жаш көрүүчүлөрдүн көгүлтүр экранга кызыгуусун арттырган кийинки телеберүү: «Коңгуроо»: «Эртең менен эле «Ура-а!» деп кыйкыргыңыз келип турса, эң сонун!»

Эң жаш аудиторияны дагы жарым сааттык кепилденген бактылуулукка бөлөп, күч-кубат сиңирүүчү кезектеги берүү жекшемби күндөрү 9.30дан 10.00гө чейин болгон. Так ушул мезгилде 1965-жылдан 1998-жылга чейин көгүлтүр экранга атактуу «Коңгуроо» телеберүүсү кетчү. Алгач бул таанымал берүү бардык жаш курактагы балдарга арналып чыгарылган. Бирок, натыйжада балдар телеберүүлөрүнүн көптүгүнө байланыштуу аны «пионерлик» берүү кылып коюшкан.

«Коңгуроо» дегеле сын-пикирге көп кабылды: бул жасалганы алмаштырууга да, алып баруучуларды алмаштырууга да: Надежда Румянцевадан баштап Валентина Леонтьева жана Светлана Жильцовага чейин, чакырылып келчу актерлор – Евгения Леоновадан тартып Ирина Муравьева жана Александр Абдуловго чейин тийиштүү эле. Бирок, сергек, шайыр жана оптимисттик маанайга тунган абалы өзгөрүүсүз бойдон сакталды. Театралдык оюндар, мини-спектаклдер, балдар топторунун ыр-бийлери жана белгилүү «мультилото». Сценаристтер идеяны балдар акындары – Самуил Маршак, Сергей Михалков, Агния Бартонун ырларынан алышкан. Балким, советтик баланын ар бири «АБВГДейка, АБВГДейка – бул окуу жана оюн» программасын коштоочу шандуу ырды кошулуп ырдап чоңойсо керек.

Эдуард Успенский СССРдеги эң сүйүктүү программалардын дагы биринин концепциясын иштеп чыккан. «АБВГДейка» мектепке чейинки балдарга арналган илимий-таанып билүүчү программа болсо да, аны кичинеден чоңдорго чейин баары көрүшкөн. Балким, мындай ийгиликтин феномени оюн түрүндөгү окутууга байланыштуу, советтик көрүүчү үчүн чыныгы ачылыш болгон чыгар? А, балким, алар менен чогуу алфавит жана туура жазууну үйрөткөн ачык-айрым, кам-кайгысыз клоундар магнит сымал тартып

тургандыр?

«АБВГДейканы» түзүү үчүн ар жылдарда белгилүү артисттердин тобу: Александр Филиппенко, Семен Фарада, Татьяна Непомнящая ж.б.да тартылган. Бирок, суперпопулярдуу программа 1997-жылы жабылган. Версиялардын бири боюнча, партиялык жетекчилик «АБВГДейка» форматы боюнча америкалык «Сезам көчөсүнө» окшош болуп калгандыгын кечире алган эмес, бирок мында куурчактардын ролун клоундар ойношкон да. Кандай болгон күндө да телеберүү көгүлтүр экранга кийинки жылы гана кайтарылган жана андан кийин «АБВГДейканын» окуучуларынын ролун цирктин артисттери - белгилүү клоундар Клёна, Юра, Ириска жана Левушкиндер ойношкон.

Биринчи балдар телеберүүлөрү дегеле телеберүүлөр көпчүлүккө жеткиликтүү болгондон тарта пайда боло баштаган (мисалы, СССРде үн коштолгон телеберүүнүн биринчи сеансы 1936-жылы көрсөтүлгөн, ал эми 1940-жылы биринчи жолу балдар телеберүүсү - «Коёнектин үйү» аттуу жаңы жылдык спектакль көрсөтүлгөн») [4, 266-б.]. Алгач булар телеспектакль жана мультипликациялык фильм болгон, бара-бара берүүлөрдүн тармагы кеңейип, ар түрдүү багытта боло баштаган. Балдардын телеберүүлөрүнөн сырткары СССРде жаш балдарга арналган киножурнал жанры өнүккөн. Адатта булар кинотеатрларда «негизги» картинанын алдында көрсөтүлүп, көпкө деле созулчу эмес. Ал эми «Баарын билгим келет» илимий-популярдуу киножурнал 10 мүнөттүн ичинде балдарга курчап турган чөйрөнүн сырлары, илимий жана техникалык ачылыштар тууралуу маалыматтарды жеткиликтүү жана кызыктуу түшүндүрүп берген.

Көрүүчүлөрдүн сүйүктүү журналына айланган кийинки балдар берүүсү – юмористтик «Ералаш» киножурналы дагы 1991-жылга чейин кинотеатрларда гана көрсөтүлгөн. Чоңураак балдар жана өспүрүмдөр үчүн өздүк программалары болгон – мисалы, уламышка айланган «Кана эмесе, кыздар!», жана «Он алты жашка чейин жана кийин».

Балдар чоңдорго караганда жасалмалуулукту батыраак жана курчураак сезет жана билип-билбей көгүлтүр экрандан кызыктуу, таанып-билүүчүлүк жана мээримдүү нерсени күтөт, талап кылат.

Балдар телеберүүсүнүн өнүгүү тарыхын бир нече мезгилге бөлүп караса болот:

1) советтик (1939-1990-жж.):

а) баштапкы мезгил (1939-1954-жж.),

б) система түзүү (1954-1970-жж.),

в) көтөрүлүү мезгили (1970-1985-жж.),

г) балдар багытынын жигердүүлүгүнүн төмөндөшү (1985-1990-жж.).

II) өткөөл мезгил (1990-1994-жж.);

III) жаңы (1994-жылдан баштап):

а) коммерциализациядан кризиске чейин, адистештирилген ТВнин жаралышы (1994-2000-жж.); б) балдар телеберүүсүнүн терең кризиске кирген мезгили (2000-2007-жж.); в) көтөрүлө баштаган мезгил (2007-2011-жж.); г) жалпыга жеткиликтүү балдар каналдарынын пайда болушу (2012-ж.) [3, 232-б.]. ТВдеги аталган багыттын советтик мезгилин балдар телеберүүсү катары белгилөөгө болот, анткени атайын ар кандай курактагы балдарга арналган берүү болгон эмес. Балдар телеберүүлөрүнүн борбордук каналдарынын торчосунда өз орду жана убактысы так аныкталган. Советтик телеберүүдө балдар берүүлөрүнүн негизи түптөлө баштаган. Биринчи балдар телеберүүлөрү болуп, спектакль, анимациялык жана көркөм тасмалар көрсөтүлгөн, өзгөчө балдар берүүлөрү аз болгон. Кийинчерээк телеберүүлөрдүн саны өскөндө, көптөгөн берүүлөр «Түнүнөр бейпил болсун, балдар», «АБВГДейка», «Лукоморье» ж.б. көрсөтүүсүнүн чет элдик түп нускасынын форматында түзүлө баштаган. Советтик доордун экинчи жарымы балдар контентин системалаштыруудан башталган. Басмадан чыккан балдар радиожурналистикасынын жетишкендиктерине маани бериле баштаган. Балдар ММКсынын тажрыйбасынын негизинде, аудиовизуалдык масс-медиага мүнөздүү өзгөчөлүктөргө багытталган балдар багыты түзүлгөн. Көрсөтүүлөрдүн стилистикасынын калыптанышында СССР БК маанилүү роль ойногон. Балдар багытындагы миссия ушинтип түптөлгөн. «1960-жылдан 1961-жылга чейин балдарга арналган көрсөтүүлөр бардык судиялар тарабынан күнүнө бир сааттан кем эмес көлөмдө камсыздалышы керек болгон. Көрсөтүүлөрдө балдардын эмгек көндүмдөрүн, демилгелүүлүгүн, өз алдынчалуулугун өөрчүтүүгө, ар кыл багыттагы коомго аралашууга, б.а. пайдалуу иштер, жаш техниктер, натуралисттер, спортчулар тобуна тартууга өзгөчө көңүл бурулушу керек» [2]. ТВ жаш муундарды тарбиялоо жана адистештирүү агенттеринин бирине айланган. Мектепке чейинки балдарга жана кенже класстын окуучуларына багытталган көрсөтүүлөрдүн тизмеси кеңейип отурган. Балдарга арналган көрсөтүүлөрдүн берүүлөрдүн торчосуна киргизилгендиги негизги өзгөчөлүгү болуп саналат, анткени бул принцип баланын күн тартибине ылайыкташтырылган. Бүгүнкү күндөгү балдар телеберүүлөрү балдар аудиториясынын күн тартибине жараша жайгаштырылбайт. Көрсөтүүлөрдүн негизги тематикасы аныкталган: пионерлер тууралуу, аскердик-патриоттук тарбиялык, илимий-популярдык, спорттук, көркөм-эстетикалык тарбияга багытталган программалар.

Андан кийинки мезгил советтик телеберүүнүн эң түшүмдүү, жемиштүү учуру катары бааланат. Мурунку мезгилдерден жетишерлик тажрыйба топтолуп, техникалык жабдуулар жакшырып, телеберүүлөр калкка жеткиликтүү болуп, журналистикага жаңы чыгармачыл кадрлар келе баштаган. Бул факторлордун баары балдар телеберүүсүнүн өсүшүнө шарт түзгөн. Совет мезгилинин акыркы жылдары балдар багытынын жигердүүлүгүнүн төмөндөшү менен мүнөздөлөт. Балдарга арналган көрсөтүүлөргө байланыштуу өзгөрүүлөр өлкөнүн жетекчилиги тарабынан тандалып алынган кайра курууга байланыштуу болгон. Телеберүүлөрдүн демократияланышы «телеберүүнүн чыгармачыл жамаатынын эркин каалоосун ишке ашыруу, баарынын мыйзам алдында теңдиги, аудиториянын талаптарына баш ийүү, телеберүүнүн кызматкерлеринин инсандык сапатынын чыгармачыл ыкма менен ачылышы үчүн зарыл жана жеткиликтүү шарт түзүү» катары аныкталат [1]. Демократиялаштыруунун башталышы кайра куруу дооруна туура келет. Бул өзгөчөлүк 1990-жылдын башында гана толук билине баштаган. Жыйынтыгында ТВда мектепке чейинки жана мектеп курагындагы көрсөтүүлөрдүн саны кыскарган, анткени коомдо телекөрсөтүүлөрдүн ден соолукка терс таасири тууралуу ой-пикирлер болгон. Бул мезгилдин аягында балдар телекөрсөтүүлөрүнүн бирдиктүү системасы ажырап, балдар редакциялары өз алдынча болушуп, атаандаштык пайда боло баштайт. Аудиторияны тартуу максатында, ТВге импорттук көрсөтүүлөр арбын киргизиле баштайт. Мамлекет балдар өндүрүшүн көзөмөлдөөгө аздыр-көптүр катышкандыктан, бара-бара телеберүүлөрдүн тарбиялык милдети америкалык «Маалымат берүү менен көңүл ач» формуласына өзгөргөн.

1924-1930-жж. Кыргызстандагы тарыхый, коомдук шарттар жана улуттук өзгөчөлүктөр туруксуздук жана элдин өтө жакырдыгынан байкалат, ал эми өнөр жайдын жана айыл чарбанын өөрчүү деңгээли өтө төмөн болгон. Аны менен бирге бул учур мамлекеттүүлүктүн түптөлүшүнө, кыргыздардын көпчүлүк бөлүгүнүн отурукташкан жашоо образына өтүүсүнө, жер-суу маселесин чечүүгө туура келген. Жаңы кабыл алынган экономикалык саясат Кыргызстанда бир катар коомдук-экономикалык жаңыланууларга шарт түздү, булар чындыгында кыргыз элинин тагдырын чечүүчү мүнөзгө ээ болгон. Партиялык-мамлекеттик органдар башкаруунун административдик ыкмаларына кошумча партиялык-мамлекеттик органдар экономикалык пландарын ишке ашыруу максатында, жалпы элге саясий механизмдер менен таасир этүү ыкмаларын, ошону менен бирге Кыргызстандын эмгекчилеринин калын массасын социалисттик багытта

кайра тарбиялоо ыкмаларын да колдонушкан. Көз каранды эмес кыргыз мамлекеттүүлүгүнүн пайда болушу менен эне тилдеги улуттук басма сөздү түптөө мүмкүнчүлүгү пайда болгон, өлкөдө радиоуктуруулардын пайда болушу аймактын коомдук-саясий, экономикалык жана маданий багытта артта калуусуна байланыштуу, ошондой эле жаңы коомдук катардын керектөөлөрүнө байланыштуу, калктын маданий суроо-талаптарын канааттандыруу зарылчылыгынан келип чыккан.

Республикалык жана аймактык телеберүүлөрдү ачуу жана өнүктүрүү (1958-1991-жж.) кыргыз телеберүүсүнүн калыптануу жана телекөрсөтүүлөрдү уюштуруу боюнча Кыргыз компартиясынын БКсынын жана Кыргыз ССРинин Министрлер кеңешинин 1958-жылдын 29-октябрындагы «Телеберүүнүн Фрунзедеги студиясын ишке даярдоо тууралуу» токтому саналат. Фрунзе телеборборунун имаратын куруу 1956-жылдын аягында башталып, 1958-жылдын аягында ишке киргизилген. Бул окуядан бир жыл мурун Кыргыз ССРинин 1957-жылдын 5-июлундагы №240 токтому менен Кыргыз ССРинин Радиоуктуруу жана телеберүүлөр боюнча комитети уюшулган [5].

Фрунзе телестудиясынын алгачкы жылдарында республикалык масштабдагы иштер түптөлүп, жергиликтүү программалар иштелип чыга баштаган. Бул мезгил түшүмдүү чыгармачыл изденүү жылдары болгон. Республиканын телеберүүсүндө жаны рубрикадагы жана жанрдагы көрсөтүүлөр киргизиле баштаган: телелекциялар, калктын турмуш-тиричиликке байланыштуу суроолоруна жооп берүү, сынчыл материалдар, жаштар клубу, жаңычылдар трибунасы, комментаторлордун сөздөрү ж.б.

Телестудия жаңы иштеп баштаган учурда негизинен көркөм жана илимий-популярдуу кинотасмаларга басым коюлган, кийинчерээк жеке программалар иштелип чыга баштаган. Басма сөздүк публицистиканы жана радиону, ошондой эле искусствонун кээ бир түрлөрүн улантып жана андан ары өнүктүрүп отуруп, телекөрсөтүүлөр өздүк ар тараптуу мүмкүнчүлүктөрдү ача баштаган. Телеберүүлөрдү басма сөз жана радиоуктуруу менен байланыштыруунун алгачкы аракеттери болгон, б.а. курамында телеберүүлөрдү камтыган ММКнын заманбап системасынын калыптануу процесси жүргөн.

Балдар жана жаштарга арналган кыргыз тилиндеги телекөрсөтүүлөр ата мекендик «Рух» продюссердик борбору тарабынан уюштурулган көрсөтүүдөн башталган.

1960-жылы январь айында биринчи жолу тележурналист У.Кадыркулова Фрунзе шаарындагы №5

орто мектептен репортаж даярдаган, саясат, экономика, агрардык чарба, темалары өтө актуалдуу болуп турган учурда ал балдардын чыгармачылык дүйнөсү аркылуу маданият маселелерин чагылдыруу мүмкүнчүлүгүн аныктаган. Программа мектептин окуучуларынын жашоосуна арналып, окуучулар тарабынан даярдалган концерт менен аяктаган. Б.Кайышов, К.Лулебаев режиссер катары балдар редакциясы тарабынан даярдалган материалдарды чыгууга даярдаган.

Кыргыз тилиндеги драмалык телестановкалардын негиздөөчүсү болуп «Белек» телестановкасынын түзүүчүсү У.Кадыркулова саналат. Ошол мезгилден бери Кыргыз драмтеатрынын актерлорунун катышуусунда телесценкаларды жана телестановкаларды тартуу иши улантылып келе жатат. Кесипкөй актерлор камераларга курчалган, мурун көнбөгөн шартка кабылганда, толкундангандыгынан сөздөрүн унутуп калышчу, бул телестановкаларды тартууда бир топ кыйынчылыктарды жаратып, кээси аягына да чыкпай калган. Алардан айырмаланып балдар жана окуучулар катышкан телестановкалар бир дем менен тартылып, балдарга таандык кысынбаган, тартынбаган жана жеңил-желпи мүнөзгө ээ болгон. Буга байланыштуу балдар телестановкалары тартыла баштаган 1959-жылдан тартып, кыргыз телеберүүлөрүндө жаңы формат пайда болду десе болот. Так ушул кыргыз телеберүүлөрү өнүгүп жаткан учурда балдар көрсөтүүлөрүнүн режиссерлору З.Кудайбергенова, Г.Дудко, Н.Романова кеңири тааныла баштаган. 1962-1964-жылдары балдар редакциясында О.Эмилов, С.Жетимишов, С.Омурбаев, Т.Самудинов, Б.Керимбаев сыяктуу белгилүү журналисттер эмгектенишкен, ал эми балдар редакциясын Т.Дуйшеев жетектеген. 1967-1973 жылдары «Айылжаштары», «Студенттик Фрунзе», «Шибеге», «Жылдызча» рубрикалары негизделген, мында балдарга тийиштүү маселелер жана көйгөйлөр ар тараптан чагылдырылып турган. Ушул учурларда «Учкун» телестудиясы негизделип, өнөрлүү балдар арасында музыкалык телеконкурс өткөрүү менен алектенет, ага республиканын бардык аймактарынан балдар катышууга укуктуу болот. Ошол мезгилде биринчи жолу Фрунзе-Алматы-Ашхабад телекөпүрөсү уюштурулуп, анда 90 мүнөттүн аралыгында телекөпүрөнүн мүчө-өлкөлөрүнүн журналисттери тарабынан саясат, экономика, маданият жана илимий жаңылыктарга байланыштуу даярдалган берүүлөр көрсөтүлгөн.

Заманбап «Баластан» телеканалынын негизин жана пайдубалын «Келечек» жана «Учкун» студиялары түзгөн. Кыргыз тилиндеги «Бөбөк, сенин жомогун», «Актер болгум келет». «Кыз-жигит», «Чамда,

отряд» көрсөтүүлөрү аркылуу кичинекей көрүүчүлөрдү окутуу процесси ишке ашкан, мындан тышкары көңүл ачуучу мүнөзгө ээ болгон.

Бүгүнкү күндө балдарга арналгандары көрсөтүүлөр торчосунда белгилүү бир үлүштү ээлеп турат жана көп сандаган балдарды жана өспүрүмдөрдү бир эле учурда аралыктан окутууга, өнүктүрүүгө жана көңүл ачууга мүмкүнчүлүгү бар. Бул багыт – балдар, өспүрүмдөр телеберүүсүнүн негизги артыкчылыгы жана жетишкендиги. Бирок, балдарга арналган көрсөтүүлөрдүн көңүл ачууга караганда конструктивдүү жана билим берүүчү багыттагылары басымдуулук кылышы үчүн, аларды түзүү иши менен гана чектелбестен, анын натыйжалуулугун жана балдарга тийгизген таасирин изилдөө иши да жүргүзүлүшү керек.

Мында телеберүүлөрдүн жеткиликтүүлүгүнүн экинчи тарабына да көңүл буруу зарыл – аларга багытталбаган же таптакыр көрсөтүүгө тыюу салынган маалыматтардын балдар жана өспүрүмдөр тарабынан эч көзөмөлсүз пайдаланылышы [6, 250-б.]. Зордук-зомбулук, сексуалдык жүрүм-турум, туура эмес жашоо образы жана жаштардын көпчүлүгүнүн сүйүктүү каармандарынын коомго каршы багытталган жүрүм-туруму үрөйдү учурат. Туура интеллектуалдык азыктануу мүмкүнчүлүгүнөн ажыраса, балдар жана өспүрүмдөр колундагы нерсени пайдалана баштайт. Мындан тышкары балдарга арналган деп эсептелген көрсөтүүлөрдүн көпчүлүгү зордук-зомбулук кырдаалдарын жана коомго жараша жүрүм-турум эрежелерине каршы иш-чараларды ачык-айкын көрсөтөт. Көпчүлүк балдар үчүн телеберүүлөр маалымат алуунун негизги булак жана чоңдор жашоосуна араштыруучу негизги жол көрсөткүч экендигин белгилей кетүү керек. Телеберүүлөр аркылуу алар тигил же бул кырдаалда өзүн кандай алып жүрүү керектигин

үйрөнүшөт, телекөрсөтүүлөрдөгү каармандар өздөрүнүн жүрүм-турум стереотиптерин, моралдык нормаларын жана принциптерин таңуулашат. Алар ата-эnelер жана мугалимдер тарабынан сиңирилип жаткан нормалардан бир топ алыс болушу мүмкүн экендигин айтуу зарылбы?! Балдар телеберүүлөрү, биздин оюбузча, эч кандай талаш-тартышсыз эле балдарга гана ылайыкталышы керек. Көрсөтүүлөрдү даярдоодо жарнамалык роликтердин же чоңдор үчүн көрсөтүүлөрдүн режиссерлору гана эмес, балдар психикасын жакшы түшүнгөн, балдарга эмне пайда, эмне зыян экендигин так билген, кандай түрдө балдарга маалымдуулугу артарын жана кандай шартта жагып жана түшүнүктүү болорун түшүнгөн психологдор жана педагогдор да тартылышы зарыл. Балдарга арналган көрсөтүүлөр балдарды тарбиялап жана өнүктүрүп, аларды дени сак коомдун ойлонууга, түшүнүүгө, көмөктөшүүгө жөндөмдүү толук кандуу мүчөсүнө айлантышы керек.

Адабияттар:

1. Баженова Л.М., Собкин В.С., Шариков А.В. Не вместо нас, а вместе с нами. // Семья и школа, 1986. - № 12. - С.42-44.
2. Баженова Л.М., Собкин В.С., Шариков А.В. О телевизионных предпочтениях школьников 80-х. // Советская педагогика. - 1988. - № 6. - С. 91-96.
3. Егоров В.В. Телевидение: страницы истории / В.В.Егоров. - М.: Аспект Пресс, 2004. - 232 с.
4. Телевидение вчера, сегодня, завтра 88: Сборник / Сост. Л.П.Ордова. - М.: Искусство, 1988. - 266 с.
5. Чернов Ф.М. Исторические и социально-политические аспекты становления и развития телевидения в Кыргызстане (1927-2008 гг.). - Б. - 2009.
6. Юровский А.Я. Телевидение-поиски и решения. Очерки истории и теории советской телевизионной журналистики. - М., 1975. - 250 с.